

Előszó

A magyar kriminológiai kutatások között nem nevezhető kimondottan népszerűnek az emberölés témaköre. Alig találunk széles körű elméleti munkákat, de nagy léptékű empirikus vizsgálatoknak is híján vagyunk. Egy-egy gyilkossági esetről, vagy az emberölés dogmatikai problémáiról, alkalmanként a nyomozás különleges folyamatáról még olvashatunk a szakfolyóiratokban, de az összefoglaló munkák hiányoznak.

Az 1970-es években *Rózsa János* végzett kutatást¹ az Országos Kriminológiai Intézetben, százötven befejezett emberölés aktái alapján. A vizsgálat legfontosabb megállapítása az volt, hogy az elkövetők többsége a konkrét cselekménytől függetlenül is deviáns személyiség, harmaduk idült alkoholista, harminc százalékuk értelmi fogyatékos, alacsony iskolai végzettségűek, és a bűncselekményeiket döntően családtagjuk, rokonuk sérelmére követték el. Áldozataik kétharmada férfi, ahogy az elkövetők nyolcvanhárom százaléka is. A gyilkosságok leggyakrabban indulati cselekmények, amelyeket a közeli hozzátartozó és ismerősök sérelmére követnek el. Anyagi indokok miatti emberölés mindössze a minta hét százalékában fordult elő. Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy ez volt az első olyan vizsgálat, amely a családon belüli erőszakról máig érvényes megállapításokkal szolgált.

Magyarországon nagyon ritka az emberölés pszichológiai jellegű kutatása is, különösen az, amely az elkövetők személyiségét tesztek segítségével méri fel. *Münnich Iván* vizsgálata² az 1969–1970-ben büntetésüket töltő, szándékos emberölést elkövető harminchat személyre terjedt ki, tesztvizsgálatok segítségével³. Célja az elkövetők személyiségtulajdonságainak megismerése és az antiszociális jegyek feltárása volt, mindezt egy huszonöt fős, nem erőszakos bűncselekményt elkövető csoporttal hasonlította össze. Az eredmények alapján az elkövetők két típusa rajzolódott ki: a gátlástalan, amorális elkövető, aki alkalmi ismerősét öli meg leggyakrabban a kocsmában, ahol a véletlen dönti el, kiből lesz tettes vagy áldozat. A másik esetben pedig a gyilkos áldozata a családja, rokonsága köréből kerül ki, ahol az indulatok, összegyülemlett feszültségek végződnek halállal.

Az első és a mai napig egyetlen, emberöléssel foglalkozó monográfia szerzője *Bakóczy Antal*, aki 1984-ben jelentette meg könyvét⁴. A nagyjából száz évet érintő elméleti és statisztikai áttekintés mellett a tizenkilenc évet átfogó, 1964–1982 közötti nyolcszázötven elkövetőt érintő aktaelemzés kiegészült a kérdéssel foglalkozó nemzetközi szakirodalom tanulságaival, a korszak történeti hátterének elemzésével, és az interdiszciplináris megközelítéssel. Magyarország ez időszakban sem tartozott az emberölések szempontjából kiemelkedően fertőzött

országok közé, 1964-ben a százezer lakosra jutó gyilkosságok száma kettő volt, míg 1982-ben 1,8⁵. A monográfia a klasszikus kriminológia leíró rendszerét alkalmazta, elemezte a bűncselekmény alaktani struktúráját, helyét, idejét, módját, a tettesek és áldozatok jellemzőit, és az okokat. Az emberölés szociológiai és pszichológiai értelmezése sem hiányzott, miközben képet adott az élet elleni bűnözés megelőzéséről is. Azóta nemcsak a társadalmi környezet, de az adatok nyilván tartása, a statisztikák és a tudományos megközelítés is megváltozott. Meglehetősen nehéz, sőt majdnem lehetetlen összehasonlítást végezni, pontosabb történeti trendet felrajzolni, és következtetéseket levonni a monográfia megállapításai és a jelen információi alapján. A vizsgált időszakból nem áll rendelkezésre a bűncselekményt elkövetők életkorra, nemre bontása, és csak arányaiban ismerjük a különféle indítékú elkövetéseket. Bakóczy munkájában az életellenes bűncselekmények osztályzásának alapja *Hans von Hentig* munkája⁶ volt, amely négy csoportba osztja a motívumokat: konfliktusos, nyereségvágyas, leplezéses és szexuális jellegű elkövetési indítékokra. Bakóczy ezt a rendszert még kiegészítette a szituatív jellegű kategóriával, mintegy a konfliktusos elkövetési mód alcsoportjaként, valamint a kevésbé használt, úgynevezett ideológiai típusú elkövetéssel. A fő kategóriákon belül – már a szerző maga is – megállapítja, hogy számtalan mellékmotívum, sokféle és összetett indítéksor található. Ma az indítékokat rizikófaktoroknak nevezi a tudomány, és kutatásuk virágkorát éljük.

Pontosan húsz évet kellett várni az emberölés következő, kilenc évre kiterjedő kutatására. *Kránitz Mariann* az 1990 és 1998 között elkövetett életellenes bűncselekmények iratanyagait vizsgálta, a fővárosi és a megyei rendőrségek által kitöltött kérdőívek alapján⁷. Korlátai ellenére – nem terjedt ki az ország egész területére, számos helyen több év aktái hiányoztak, a kérdőív összeállításában a kutató nem vett részt – a kutatás mégis figyelemre méltó megállapításokat rögzített. Az összegyűjtött adatok lehetővé tették az emberölés sértettjeinek közelebbi megismerését. Az 1867 áldozatra jellemző volt, hogy alacsonyan iskoláztak, szakképzetlenek, a 2098 tettes pedig cselekménye mintegy felét közeli családtag sérelmére követte el. A kutatásban meglepően magas volt a női gyilkosok aránya (huszonnégy százalék), a fiatalok elkövetők részaránya viszont átlagon alul maradt, mindössze 7,4 százalék volt.

A kötetünkről

A tanulmánykötet több fejezetben, több irányból megvilágítva igyekezett pontos képet adni arról, hogy mi rejtőzik a szélsőséges erőszak és – az elkövető szempontjából is – méltán sorstragédiának nevezhető emberölési cselekmények mögött.

A munkában százhatvanöt főt érintő kutatás eredményeit dolgoztuk fel, a tizennégy és huszonnégy év közötti, gyilkosságot elkövető fiatalok büntetőaktáit elemeztük a 2005 és 2009 között jogerőssé váló ügyek alapján. A kötetet azonban nem szűkítettük le a vizsgálat eredményeinek feldolgozására, hanem igyekeztünk kitekintést adni az erőszak kérdéseinek nemzetközi dimenzióira, valamint a magyarországi bűnügyi statisztikák adatain keresztül is láttatni az emberölés jelenlegi helyzetét.

Az első fejezetben arra kerestük a választ, hogy az emberölés és általában az erőszakos tendenciák térben és időben miképpen alakultak. Van-e olyan mértékű és léptékű változás, amely alapjaiban rengette meg a „világot”? Mondhatjuk-e, hogy az emberek általában, vagy konkrétan a fiatalok erőszakosabbá váltak, szélsőségesebben viselkednek, több gyilkosságot követnek el, vagy éppen ellenkezőleg, az erőszak csökken és az emberi faj egyre békésebbé válik? A nemzetközi kutatási eredményekből egyértelműen látható, hogy – bár a helyi háborúk és a terrorcselekmények száma és minősége naponta felborzolja a kedélyeket – a hétköznapi erőszak mennyisége csökkent. Az emberölések száma 1990 óta évről évre kevesebb a világ valamennyi országában. A szélsőséges agresszió lejtmenetben van, ennek okairól azonban csak sejtéseik vannak a tudósoknak, bár számos elmélet merült fel a miért? kérdés megválaszolására. A magyarázatok egy része a makrostruktúrában tájékozódik (szegénység, egyenlőtlenség, a közösség erőszakhoz való viszonya, a háborús környezet stb.), míg másik része a mikroszinten, vagyis az egyénben rejlő és az egyénre ható folyamatok alapján igyekszik támpontot találni. A vizsgálódás három alapkérdés köré csoportosul: a bűnös cselekményre, az elkövető személyére, valamint a gyilkost és a gyilkosságot befolyásoló okokra és motívumokra koncentrálva.

Lényegében ezek a problémák azok, amelyekre saját vizsgálatunkban is igyekeztünk rávilágítani. A ki, mit, miért kérdéstriászra támaszkodtunk egy speciális korcsoport körében.

Kutatásunk arra irányult, hogy megtudjuk, kik azok, akik már fiatalon – tizennégy és huszonnégy éves koruk között – ölnek. Milyen helyzetben vannak, milyen sajátosságokkal jellemezhetők a tinédzserként vagy a huszonéves éveik elején gyilkossá váló személyek? Mi jelenik meg a fiatalok élettörténetében? Van-e a cselekményeiknek vagy személyiségüknek, esetleg helyzetüknek közös és általános törvényszerűséget mutató vonása? Vagy szélsőségesen agresszív cselekményük csak pillanatnyi, ámde visszavonhatatlan „botlás” egy egyébként makulátlan élettörténetben.

A priori azonban – a statisztikák, számok, kutatási eredmények elemzése előtt – fel kellett tennünk azt a kérdést, hogy miért éppen ez az a korosztály, amellyel foglalkoznunk kell. A fiatalok, a tizennégy–huszonnégy évesek külön-

bőznek-e bármiben a többiektől? Kik azok, akiket ma ebbe a korcsoportba sorolunk? Jellemezhető-e az ifjúság olyan egyedi sajátosságokkal, amelyek alapján megkülönböztethető a gyerekektől vagy az idősebbektől, akár a mindennapokban, akár konkrétan a gyilkosságok esetében?

Az ifjúság szerepe vitathatatlanul és markánsan megváltozott az elmúlt évtizedekben. A klasszikus értelemben vett gyermekkor – amelyet az ártatlanság, tisztaság és a tanulás fogalmai fémjeleztek – átalakult. A gyermek iskolában ülő, ámde sokat és döntően a saját választása alapján fogyasztó minifelnőtté vált. A gyermekkor feloldódott az örökké tartó kamaszkorban, így a kamaszkor – mint életszakasz – vége bizonytalanra vált. A tizennyolc évesek nagyon távol kerültek attól, hogy stabilan megjelenjenek a munkaerőpiacon, családot alapítsanak, házasságot kössenek és gyermeket vállaljanak – egyáltalán, hogy bármilyen módon és minőségben vállalják a felnőttkorral járó felelősséget.

Az ifjúság így szociológiai értelemben képlékeny és hosszan tartó időszakká vált. A jog, jelesen a témánk szempontjából releváns büntetőjog azonban megtartotta korábbi szakaszolását, azaz a fiatalkor és a felnőttkor határát a tizennyolcadik életévnél szabta meg. Elemzésünkéből azonban kiderül, hogy a bűnözés szempontjából a két korosztályi csoport – vagyis a fiatalkorúak (tizennégy és tizenhét év közöttiek) és a fiatal felnőtt korúak – között érdemi különbség nem mutatható ki. Ezek a korcsoportok évtizedek óta a leginkább aktívak a bűnözés egészében, kiemelkedő a felülreprezentáltságuk az erőszakos és garázda cselekményekben.

Mi történik akkor, ha a fiatal embert öl? Az általuk elkövetett gyilkosságok leginkább szembeötlő sajátossága, hogy kimagasló közöttük a különös kegyetlenséggel és/vagy nyereségvágyból elkövetett emberölések aránya. Míg az úgynevezett alapesetes büntettek között a huszonöt év felettek részvétele a meghatározó, ugyanez nem mondható el a pénzért vagy brutálisan véghezvitt gyilkosságokról. A bűnügyi statisztikák és saját vizsgálati eredményeink egyaránt igazolták a korosztályban a kegyetlenség és brutalitás felülreprezentált voltát.

A kutatásunk egyébiránt több járulékos információt is feltárt magáról a bűncselekményről, körbejárva a nemzetközi kutatásokban is tárgyalt mit? kérdést. A vizsgálatból kirajzolódott egy kegyetlen, tettesek vagy társtettesek (és nem felbujtók és bűnségedek által) elkövetett, döntően befejezett emberölési cselekményeket tartalmazó trend, amelyre a büntetőjog jellemzően végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés kiszabásával reagált.

A brutalitás és pénzsóvárság mögött azonban mindig egy karakter, egy élet-történet húzódik meg, telítve családi konfliktusokkal, gyermekkori nehézségekkel, ad absurdum személyes tragédiákkal. A fiatal gyilkosok életében stabil családról alig beszélhetünk, egzisztenciális hátterük csakúgy bizonytalan, mint az emocionális. A szülők között sok a munkanélküli, alkalmi munkából élő, gyako-

riak a szegény háztartások, jellemző a nagy testvérszám és a hektikus nevelői közeg. A leggyakoribb családmodell az, hogy nincs állandó családmodell. A fiatal életében a nevelői kör folyamatosan változik, általában hiányzik az apa, ami nemcsak anyagilag, de érzelmi is súlyos terhet ró a gyermeket egyedül nevelő anyára, egyszersmind az egész családra. A fiatal kapcsolata az anyával sem mondható zökkenőmentesnek, stabil kötődésről – éppen a családi nehézségek, feszültségek miatt – ritkán beszélhetünk.

Az emberölést elkövető tizenévesek kapcsolati térképe egyéb tekintetben sem éppen ideális. Az otthoni bizonytalanságból rendszertelen iskolalátogatás következik, amelyből iskolai kudarcok sorozata bontakozik ki. Az intézmény nem tudja betölteni sem a kontrollfunkciót, sem a képzési feladatát. Így a gyermek életéből mint fontos nevelési közeg szinte teljességgel hiányzik. A többnyire az elkövetőhöz hasonló szocializációs háttérrel és hendikeppel bíró baráti társaság pedig csak súlyosbítja a negatív tendenciákat.

Vizsgálódásaink azonban nem korlátozódtak a fiatal körűlvevő közegre, hanem – a büntetőügy korlátait figyelembe véve – elemeztük a bűnelkövetést befolyásoló, az egyénben rejlő tényezőket is. Ebben a körben rendszereztük az emberölés motivációit, ami képet adott a konkrét cselekmény háttérében álló személyes okokról. Egyebekben vizsgáltuk azt is, hogy az elkövető mentális problémái, a gyermekkori magatartás- és viselkedészavarai mennyire határozták meg a későbbi bűnelkövetését. Itt elemeztük azt is, hogy a tudatmódosító szerek hogyan hatottak a konkrét bűncselekmény elkövetésekor, valamint a személyiség egészére. A fiatalok körében megjelent a drog- és alkoholfogyasztás, az alkoholos befolyásoltság pedig a bűnelkövetés során dominált. Mindemellert az elkövetők közül sokan küszködtek mentális zavarokkal, személyiségzavarral, és több esetben volt adatunk organikus agyi károsodásokról is.

A tanulmánykötetben külön fejezetet szenteltünk annak a kérdésnek, hogy a jog, pontosabban a büntetőjog hogyan értékeli az emberölést elkövetők mentális problémáit. A fiatal gyilkosok között a leggyakoribb a személyiségzavar, amelynek a büntetőjogi értékelése különösen problematikus. Az igazságügyi elmeorvos, pszichiáter szakértők feladata az emberölési cselekmények körében döntő jelentőségű, hiszen gyakran az ő „ítéletükön” múlik a terhelt sorsa az igazságszolgáltatásban.

A személyiségzavaron túl azonban – megfelelő az életkori sajátosságoknak – dominánsan jelen volt az elkövetők körében az impulzivitás, megjelentek az éretlen személyiségvonások, a gyenge indulati kontroll. Problémát okozott a fiatalok alacsony intellektusa, ami az alacsony iskolázottsággal is korrelált.

Az utóbbi évtizedek tudományos gondolkodásában – valamint a pszichológiai gyakorlatban is – jelentős figyelmet kapott a figyelemzavaros tünetcsoport

és hiperaktivitás. A feldolgozott ügyekből kiderült, hogy az össznépszerűségi adatokhoz képest a fiatal gyilkosok között felülreprezentált az úgynevezett ADHD-vel érintettek aránya. A tanulmánykötet egyik legnagyobb újdonsága azonban a lélektani elemzés keretein belül nem az ADHD-re fókuszált, hanem az úgynevezett rideg-érzéketlen attitűd és a bűnelkövetés kapcsolatára. 2009-ben az Országos Kriminológiai Intézet és a Vadaskert Gyermekpszichiátriai Kórház és Szakambulancia közös kutatást kezdett, ez interdiszciplináris sajátosságait tekintve egyedülállóan nevezhető. A Vadaskertben 2009 óta folyt szisztematikus adagyűjtés az antiszociális személyiségfejlődésre, elsődlegesen pedig a rideg-érzéketlen vonás (CU-trait) serdülőkori megjelenésére vonatkozóan. A vizsgálatban arra nyílt lehetőség, hogy a büntetőaktában fellelhető elmeorvos szakértői és/vagy pszichológus szakértői vizsgálatok szakkifejezéseit összegyűjtve, csoportosítva áttekintsük az antiszociális személyiségzavarra utaló terminusok gyakoriságát, kiemelt figyelmet fordítva a CU-traitre utaló fogalmakra. Az eredmények alapján igazolódott a kutatócsoportnak az antiszociális jegyek és a rideg-érzéketlen vonás, valamint az erőszakos magatartások közötti korrelációt feltételező hipotézise. A gyilkosságot elkövető fiatalok között nagy számban voltak olyanok, akiknek a személyiségrajzában a szakértő több dimenzióban is alkalmazta a rideg-érzéketlenségre utaló fogalmakat. Átütő erejű megállapítása a kutatásnak, hogy mind az antiszociális személyiségre vonatkozó kifejezések száma, mind a CU-ra utaló fogalmak száma halmazódást mutatott a minősítő körülmények számának növekedésével párhuzamosan, kiváltképpen a különös kegyetlenség és/vagy a nyereségvágy megjelenésekor.

Az elkövető neme sem közömbös a gyilkosságok vizsgálatakor. Kutatásunkban két területen tapasztalhattunk alapvető nemhez között sajátságot, a fiatal nők újszülöttjüket pusztítják, a férfiak viszont a szexuális bűncselekmények kizárólagos elkövetői. Speciális ismeretanyag született abból a mélyfűrészből is, amelyet a női bűnelkövetők aktáinak elemzéséből kaptunk. A szakirodalomban a legkevesebbet a fiatalkorú, emberölést elkövető nőkről olvashatunk, még a nemzetközi szakirodalomban is foghíjasak a gyilkosságot elkövető lányokra vonatkozó elemzések, alkalmasint még adatoknak is gyakran vagyunk híján. Az alacsony népszerűségi ráta oka – szerencsére – az előfordulás ritkasága. Vizsgálatunk sem biztosított numerikus értelemben széles mintát. A felmérésbe tizenhárom női elkövető került, tizenketten a bűncselekmény elkövetésekor fiatalkorúak voltak, vagyis a vizsgálati minta szinte homogén módon a tizenhét év alatti lányokat érintette. A női bűnelkövetés klasszikus receptje szerint a vizsgált fiatalok fele újszülöttjét ölte meg, és a többiek is – kettő kivételével – hozzátartozóik életére törtek. A női gyilkosságok tehát éppúgy a családban, az érzelmi közeltérben zajlanak, mint általában a nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények.

A tanulmánykötetben külön gondolati egységet szenteltünk a szexuális aspektusú emberöléseknek, ami jogi, dogmatikai és a kriminológiai vetületét illetően is speciális feladatok elé állította a kutatókat. A szexuális motívumokat tartalmazó gyilkosság tizenöt férfi esetében volt kimutatható, de a kifejezetten szexuális célzatú emberölés négy elkövető esetében volt megállapítható.

Kötetünk nem az emberölés teljes spektrumát vizsgálta, csak meghatározott, de igen fontos korosztály végletes erőszakosságának jellemzőit mérte fel.

Az elgondolkodtató tanulságra és a figyelmeztetésre a kötet címe utal, a *különös kegyetlenséggel* gyilkoló fiatalok mögött álló vagy jobbára hiányzó felnőttek felelősségére is rámutathat.

JEGYZETEK

- 1 Rózsa János: Az emberölésekről. In: Gödöny József (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 16. KJK, Budapest, 1979, 41–82. o.
- 2 Münnich Iván: Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. In: Gödöny József (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 10. KJK, Budapest, 1973, 287–342. o.
- 3 A szerző által használt tesztek: Rorschach-teszt, Szondi-teszt, Lüscher-teszt és a Picture Frustration-teszt.
- 4 Bakóczy Antal: Az emberölés. KJK, Budapest, 1984
- 5 Uo. 107. o. Összehasonlításként: 2012-ben százezer főre 1,3 gyilkosság jut. UNICOD Global Study Homicide, 2013, p. 130. <https://www.unodc.org>
- 6 Hans von Hentig: Zur Psychologie der Einzeldelikte: Der Mord. Tübingen, 1956, S. 45. (Gewinnmord, Konfliktmord, Deckungsmord, Sexualmord.)
- 7 Kránitz Mariann: Emberölés: áldozatok és tettesek. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 41. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004, 92–113. o.